

УДК: 316.72:323.15(479.113)
Примљено: 26. октобра 2009.
Прихваћено: 10. децембра 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2009.
год. 16. vol. 26.
стр. 337-348.

Нада Радужиќи

*Институт друштвених наука, Центар за
демографска истраживања, Београд*

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ И НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ

Сажетак

Једно од основних обележја Војводине јесте мултикултурализам, односно висок степен заједничке настањености различитих етничких заједница на истом подручју. Поред већинске нације, ту живе бројне националне мањине изразито диференциране у погледу демографског развитака, социо-економских, историјских и културно-цивилизацијских карактеристика, националне еманципације и политичког организовања. У раду се анализира популациона динамика, етнодемографске промене, као и просторни размештај мањина које одликује просторна дисперзивност или етничка компактност, односно изражен процес етничке хомогенизације условљен многобројним факторима. Добри међуетнички односи, поштовање права мањина, интеграција и лојалност мањина држави у којој живе, неопходни су за равномеран демографски и стабилан економско-политички развој овог подручја.

Кључне речи: мултикултурализам, националне мањине, етничка структура, демографски развитака, Војводина.

Мултикултурализам је идеја или идеал о заједничком животу различитих етничких и културних група у оквиру истог плуралистичког друштва што подразумева њихову коегзистенцију, узајамну толеранцију и једнакост.¹⁾ Мултикултурализам може означавати демографску чињеницу, односно постојање различитих етничких

1) Термин "мултикултурализам" појавио се у тек онедавно у академским и политичким расправама о карактеру савремених друштава. За релативно кратко време постао је општеприхваћен појам од стране политичара, друштвених коментатора, истраживача и опште јавности, барем у развијеним европским земљама. Сматра се да овај појам датира из 1971. године када је у једном француском часопису употребљен у значењу "суживот неколико култура у једној земљи", да би тек од 1990. године у класификацији Конгресне

и религијских група, културне и језичке разноликости у оквиру једног друштва, али и државну политику која има два основна циља: подржавање складних односа између етничких група и дефинисање односа између државе и националних мањина (Драгићевић-Шешић, Стојковић, 2007). Имајући у виду да готово нема државе која није културно разнолика, међуетнички односи, положај, заштита и права националних мањина, као и њихова веза са политиком мултикултуралности, долазе у фокус интересовања научне, али и шире друштвене јавности. На све већи значај решавања мањинског питања указује мултиетничност и мултикултуралност данашњег света, односно чињеница да ретко у којој земљи сви њени држављани говоре истим језиком и припадају истој етничкој заједници, па од 192 државе чланице ОУН-а, само 10%-15% се може оправдано сматрати етнички хомогеним, тј. да на својој територији немају мањинског становништва (Connor, 1994). У оквиру европских држава само неколико њих (нпр. Исланд, Португал) немају националне мањине, мада и оне због интензивних миграционих кретања и све већег броја имиграната, постају етнички знатно хетерогеније. То несумњиво указује на потребу државног признавања мањинских култура, па се државе, с тим у вези, разликују по начину регулисања етничке и културне разноликости становништва, односно да ли државна мањинска политика има за циљ елиминисање тих разлика или позитиван приступ према мањинама и политику мултикултуралности као алтернативу асимилационој политици. Положај националних мањина и њихова повезаност са политиком мултикултурализма подразумева респектовање мањинских култура као одговарајућег окружења за остварење људских права и права припадника националних мањина. Мултикултурализам је, дакле, одговор демократске политике на културне и социјалне разноликости (Месић, 2006). Неопходна претпоставка једног таквог друштва јесте грађанска култура заснована на признавању институција економског и правног система, али и права на културну разноликост. Неки од критичара мултикултурализма тврде да он води поделу друштва и да доводи у питање државно јединство, као и да истовремено може значити сепаратизам и самомаргинализацију етничких заједница. Због тога се данас све више говори о интеркултурализму као становишту које претпоставља успостављање дијалога међу културама, јер се на такав начин подстиче динамички међуоднос и узајамно деловање различитих култура једних на друге.

библиотеке у Вашингтону, био дефинисан као “услов у којој етничке, верске и културне групе коезистирају унутар једног друштва” (Месић, 2006).

Мада се ситуација разликује од земље до земље, мултикултурализам у Србији има посебну тежину и не може се свести на било који готов модел, већ треба узети у обзир комплексност ситуације у Србији, а пре свега да ли су извор културне разноликости имиграциони токови (као у САД, Канади, Аустралији) или су у питању директни и индиректни историјско-политички и демографски разлози.²⁾

Војводина је типично мултикултурално подручје, најразвијенији и у етничком погледу најхетерогенији део Србије. Национални састав становништва је изазито шаролик, а због бројних националности, религија, језика и култура које егзистирају на том подручју Војводина представља “Балкан у малом”. Добри етнички односи и поштовање људских и мањинских права чине један од кључних услова за стабилан развој, што потпуније укључивање у европске процесе и просперитет овог региона. Сталне миграције, како досељавања тако и исељавања, биле су и остале главни чинилац демографског развоја и етничке сложености војвођанског становништва. Према попису 2002. године, Војводина има 2,0 милиона становника, од чега преко једне трећине становништва припада некој од мањинских заједница. Бројчано најзначајнија национална мањина су Мађари (290,2 хиљада или 14,3%), затим Словаци (56,6 хиљада или 2,8%), Хрвати (56,5 хиљада или 2,8%), Југословени (49,9 хиљада или 2,5%), Црногорци (35,5 хиљада или 1,7%), Румуни (30,4 хиљада или 1,5%), Роми (29,1 хиљада или 1,4%) и Буњевци (19,8 хиљада или 1,0%). Остале националности партиципирају са мање од 1% у укупном становништву, али такође доприносе етничком мозаику Војводине (табела 1).

2) Канада, а затим Аустралија су државе које су највише радиле на политичком концепту мултикултурализма, при чему канадски етнички мозаик чине групе које имају различите одлике, али заједно чине сложну целину, док супротно томе амерички “melting pot” означава политику асимилације имиграната у САД.

Табела 1. Етничка структура Војводине, 1991-2002

Националност	1991		2002	
	Број	%	Број	%
Укупно	1970195	100.0	2031992	100.0
Срби	1125317	57.1	1321807	65.0
Црногорци	44450	2.3	35513	1.7
Југословени	170766	8.7	49881	2.5
Албанци	2513	0.1	1695	0.1
Бошњаци	417	0.0
Бугари	2279	0.1	1658	0.1
Буњевци	21236	1.1	19766	1.0
Власи	131	0.0	101	0.0
Горанци	606	0.0
Мађари	333290	16.9	290207	14.3
Македонци	17115	0.9	11785	0.6
Муслимани	5756	0.3	3634	0.2
Немци	3697	0.2	3154	0.2
Роми	23207	1.2	29057	1.4
Румуни	34792	1.8	30419	1.5
Руси	1007	0.1	940	0.0
Русини	17405	0.9	15626	0.8
Словаци	62243	3.2	56637	2.8
Словенци	2672	0.1	2005	0.1
Украјинци	4489	0.2	4635	0.2
Хрвати	72528	3.7	56546	2.8
Чеси	1796	0.1	1648	0.1
Остали	4929	0.3	5311	0.3
Неизјашњени, неодређени	5074	0.3	55016	2.7
Регионална припадност	2452	0.1	10154	0.5
Непознато	11051	0.6	23774	1.2

Извор: Књига пописа 1, Национална или етничка припадност, Попис становништва, домаћинства и станова у 2002., РЗС, Београд, 2003; Коначни резултати пописа за 1991. годину усклађени са пописном методологијом из 2002.

У периоду између два пописа (1991-2002) десиле су се радикалне политичке и економске промене. Дезинтеграција бивше СФР Југославије и формирање нових националних држава, етнички конфликти и ратни сукоби, огроман број избеглица и интерно расељених лица, вољне и присилне миграције довели су до битних етнодемографских промена у националном саставу становништва Војводине и истовремено отворили питање положаја како аутохтоних, тако и тзв. нових мањина (чине их бивши конститутивни народи СФРЈ).

У Војводини је 2002. године, у односу на претходни попис, регистрован већи број становника (за око 61,8 хиљада) захваљујући искључиво имиграционој компоненти. Наиме, долазак огромног броја избеглица српске националности током 1990-их година, који је превазишао чак и велику колонизацију Војводине после Другог светског рата,³⁾ битно је променио етничку слику Војводине у правцу етничке хомогенизације и мајоризације, односно повећања броја и удела Срба, као већинске нације, у укупном становништву (са 1,1 милиона на 1,3 милиона, односно са 57,0 % на 66,1%).

У оквиру мањинске популације, само су Роми имали повећање (са 1,2% на 1,4%) захваљујући високом прираштају, као и промени националне припадности, односно знатно већем броју лица који су се декларисали за ромску националност. Генерално, све остале етничке заједнице у Војводини одликују депопулациони трендови проузроковани неповољним трендовима у природном кретању становништва (низак наталитет, висок морталитет и негативни природни прираштај), али и емиграционим процесима. Наиме, припадници појединих националних мањина због политичких околности у том периоду (етнички конфликти, сукоби) и економских разлога (санкције, бомбардовање и др.) исељавали су се из земље и то најчешће према својим матичним државама. На популациону динамику појединих националности пресудно је утицала и промена националне припадности - недемографска категорија која је променљива и не зависи само од субјективног осећаја појединца, већ и од тренутне политичке ситуације и државне политике.

3) Према првом попису избеглица и ратом, угрожених лица из 1996. године (спроведен од Комесеријата за избеглице Републике Србије и УНХЦР-а) регистровано је 617 хиљада ових лица који су стигли са ратом захваћених подручја (највише из Хрватске и Босне и Херцеговине). Од тога је преко половине (54,7%) дошло у централну Србију (највећи број у Београд, око 170 хиљада), затим у Војводину (42,0%), а на Косову и Метохији мали број (3,3%). У протеклом периоду број избеглица се смањило тако што су неки добили држављанство (око 250 хиљада), један број се одселио у иностранство, док се мањи број вратио у места одакле су пребегли. Према подацима из 2009. године регистровано је 97 хиљада избеглих лица због чега је УНХЦР Србију сврстао међу пет земаља у свету и једину у Европи у којој статус избеглица још увек није решен (Радушки, 2000).

Поред тога, асимилациони процеси условљени малобројношћу, просторном дисперзивношћу, великим бројем мешовитих бракова карактеристичним за Војводину, као и неки други фактори имали су утицаја на опадање броја и удела припадника појединих мањинских заједница.

Мађари, као најзначајнија мањина, имали су смањење броја (за око 43 хиљада или за 13%) и удела (са 16,9% на 14,3%), при чему је апсолутно смањење надмашило негативни природни прираштај, што указује на емиграције. Словаци су имали смањење (са 62,2 хиљада на 56,6 хиљада, односно са 3,2% на 2,8%) због негативних трендова у природном кретању становништва, док су миграције биле мањег значаја. Број Хрвата је мањи за преко једну петину (са 72,5 хиљада на 56,5 хиљада, односно са 3,7% на 2,8%). Негативна просечна годишња стопа раста (-22,3 промила) која је једна од највиших у Војводини, резултат је не само негативног природног прираштаја већ и исељавања (највероватније према матичној држави) због политичке ситуације и међуетничких конфликта у том периоду, другачијег декларисања (као Буњевци и др.) и осталих фактора. Румуни су забележили опадање броја (са 34,8 хиљада на 30,4 хиљада) и удела (са 1,8% на 1,5%) услед негативних трендова у природном и механичком кретању становништва, као и субјективног фактора (декларисање за неку другу националност, неопредељени, регионална припадност и слично). Треба истаћи да пораст броја лица национално неопредељених за преко 10 пута (са 5,1 хиљада на 55,1 хиљада) најбоље одсликава етнополитички тренутак у коме је последњи попис спровден.

Може се закључити да су том периоду код многих националности забележене битне промене у демографском развоју становништва. Негативни природни прираштај, односно већи број умрлих од живорођених, карактеристика је огромне већине националности у Војводини, осим албанске, ромске и бошњачке/муслиманске. Негативни миграциони салдо остварен је, такође, код већине етничких заједница мада је тешко одредити стваран утицај миграција с обзиром на проблеме везане за методологију и квалитет миграционих података. Што се тиче треће детерминанте етничке структуре, тешко је квантификовати њен утицај, али се правдано претпоставља да су се многи другачије национално декларисали у односу на претходни попис.⁴⁾ Буђење националне свести и ет-

4) Према пописној методологији главни критеријум који се користи при одређењу националне припадности јесте субјективна изјава што значи да свако лице има право слободног (не)изјашњавања о својој националности. Тај критеријум омогућује промену националности и то привремену (услед политичких, социјалних, психолошких разлога) или сталну (услед асимилационих процеса), што има директног утицаја на популациону

новерски ревивализам довели су промене етничке припадности код појединих националности које су раније, и поред својих етничких и културних особености, у значајној мери се изјашњавали као припадници неке друге нације. За Роме је карактеристична етничка мимикрија као резултат њихове дугогодишње дискриминације и маргинализације, и губљења или прикривања сопственог националног идентитета (A.Mirga, & N.Georgi, 2004). Од 1970-их година долази до националне еманципације Рома, па се све чешће изјашњавању за свој етнос, док су се раније углавном декларисали као већински народ на подручју где живе. Истовремено, код других националности је из многобројних разлога присутан супротан процес, а еклатантан пример представљају, несумњиво, Југословени. Последњи попис, одржан у радикално промењеним друштвеним и геополитичким околностима највише се рефлектовао на Југословене у смислу драстичног смањења (са 8,7% на 2,5%), што је несумњиво последица њиховог промењеног националног опредељења.⁵⁾

Поред бројности, као важног демографског фактора када се говори о правима и положају мањина, етничка компактност, такође, представља битну демографску одредницу. Територијални размештај националности условљен је етнички диференцираним природним прираштајем и миграцијама, као и културним, економским, политичким и многим другим недемографским факторима. Основне трендове у територијалној дистрибуцији и концентрацији појединих етничких заједница у Војводини одликују одређене регионалне специфичности и изражена просторно-демографска поларизација. С једне стране, присутна је изразита концентрација и јачање процеса националне хомогенизације на одређеним подручјима, док с друге стране, постоји висок степен просторне дисперзивности карактеристичан за друге етничке заједнице.

Етнички диверзитет Војводине манифестује се не само у великом броју националности различитих по својим етничким, верским и културним особеностима, већ и у њиховом просторном размештају будући да преко 90% општина има етнички хетероген-

динамику свих (а пре свега мањих) етничких заједница и последично на национални састав становништва (Радушки, 2007).

5) "У перцепцији националиста управо су Југословени фиксирани као група "однарођених" чланова властите етничке групе која нацију подрива изнутра, демографски је круни, а културно слаби и лишава политичког утицаја. У току припремних радњи за спровођење пописа 2002. године, о Југословенима се говорило као о измишљотини и превари, а националисти су их позивали да се врате у окриље "матичне нације". На то их је, осим националистичких разлога, терао и закон о мањинама који је остваривање колективних права условљавао одређеним цензусом. Ишчезавање Југословена није, стога, само индикатор измењене етничке структуре, него и успона и победе шовинизираних (етно)националиста" (Хелсиншки одбор за људска права, 2004).

но становништво. Од укупно 45 општина, припадници мађарске мањине имају етничку превагу у шест општина (Кањижа 86,5%, Сента 80,5%, Ада 76,6%, Бачка Топола 58,9%, Мали Иђош 55,9% и Чока 51,6%) и релативну већину у две општине (Бечеј 48,8% и Суботица 38,5%). Просторна дистрибуција те мањине указује на високу концентрацију и просторну поларизацију, с обзиром да у овим општинама живи око 60% укупног броја Мађара са простора Војводине. У протеклом периоду ова националност је забележила у свим општинама смањење бројности, али су задржали етничку доминацију у осам општина при чему су 1991. године имали седам општина са апсолутном и једну општину са релативном већином (Суботица). Словаци су национална мањина која има етничку превагу у две општине: апсолутну у Бачком Петровцу (66,4%) и релативну у Ковачици (41,1%). У осталим општинама имају ниске уделе (изузев у Бачу 19,8% и Бачкој Паланци 9,6%), а најмање су заступљени у окрузима са већинским мађарским становништвом.

Остале националности у Војводини одликује просторна дисперзивност или висока концентрација, али без етничке доминације у некој од општина. Тако, Хрвати имају највећи удео у општинама Апатин (11,5%) и Суботица (11,2%), при чему је у последњем међупописном периоду дошло до већег смањења њиховог удела у Сремским Карловцима (са 17,7% на 8,5%), Инђији (са 10,2% на 3,8%) и Шиду (са 16,3% на 5,4%) услед негативних трендова у природном обнављању становништва, али и иселавања. Од укупног броја Румуна у Војводини, преко једне трећине (39,4%) је концентрисано само у две општине: Алибунар (26,5%) и Вршац (10,9%). Такође, преко 60% Русина је настањено у Кули (11,2%) и Врбасу (8,2%), док су Буњевци концентрисани искључиво у Северно-бачком и Западно-бачком округу (97,5%), а само у Суботици живи преко 83% укупног броја војвођанских Буњеваца. За разлику од тих националности, Југословени су готово равномерно распо ређени на читавом подручју Војводине са нешто већом заступљеношћу у Суботици (5,8%) и Сомбору (5,2%), као и дисперзивно настањени Роми којих релативно има највише у општинама Нова Црња (6,8%) и Беочин (6,5%).

Националне мањине у Војводини разликују се, дакле, по бројности, просторној дисперзивности, друштвеној кохезивности, политичкој организованости, етничким, демографским и другим особеностима. Институционализација њиховог положаја захтева да се води рачуна како о јединственим принципима мултикултуралног друштва, тако и о сваком од ових аспеката понаособ. Деловање демографског фактора (бројност и просторна компактност) не би

требало да буде ни предност ни препрека за остварење основних мањинских права, али се у пракси често дешава да је спремност државе већа за имплементацију права демографски снажнијих и политички боље организованих мањина. Европски стандарди заштите права мањина не спомињу изричито бројност као критеријум за остварење мањинских права, већ подразумевају уважавање свих мањинских заједница. Треба нагласити да национално законодавство Србије не прави разлику међу мањинама с обзиром на њихову бројност и призната права су доступна свим припадницима националних мањина. У Закону о заштити права и слобода националних мањина (усвојен 2002. године) регулише се начин остварења индивидуалних и колективних права, односно свих права која су уставом или међународним уговорима гарантована припадницима националних мањина. Приступањем наше земље Оквирној конвенцији о правима националних мањина Савета Европе (2001. године), Европској повељи о регионалним и мањинским језицима (2006. године), потписивањем билатералних међународних споразума о реципроцитету заштите мањина (са Мађарском, Румунијом, Македонијом и Хрватском), као и других докумената, омогућена је нормативна заштита мањинских права. Али, треба имати у виду да остваривање тих права не зависи само од нормативних решења, већ и од дубљих друштвених промена, демократских промена, стабилизације односа међу државама југоисточне Европе, а посебно када је реч о државама насталим на простору бивше Југославије.

* * *

Може се закључити да у мултикултуралним државама, каква је по својим карактеристикама и Србија, модернизација и демократизација државе, јачање економије, смањивање разлика међу етничким заједницама у погледу демографских карактеристика, регионална сарадња и добри међуетнички односи неопходни су за равномеран демографски и стабилан политички развој државе. За добре већинско-мањинске односе значајан је процес интеграције националних мањина јер без тога нема функционалних институција нити демократије и прикључења Европској унији (Антонић, 2008). Стабилност једног друштва зависи од интегрисаности свих њених грађана, при чему питање интегрисаности неке етничке заједнице није само ствар политичко-правног положаја, већ и питање културне, верске, језичке, демографске и друге блискости јер превелике разлике међу члановима једног друштва чине процес интеграције знатно споријим и тежим. Интеграција националних мањина, свакако, не значи асимилацију, већ подразумева култур-

ни плурализам који омогућава мањинама да сачувају сопствене етничке, верске и културне особености, што не искључује потребу њиховог успешног интегрисања у друштвену заједницу. Другим речима, то значи добровољност етничких заједница у прихватању заједничког и очувању посебног.

За складан однос државе и мањина потребна је одговорност државе у креирању услова за пуно остварење мањинских права, као и с друге стране одговорност мањина да уз очување етничких особености развијају и осећај припадности држави у којој живе. Права и обавезе националних мањина морају бити усклађени (Valdron, 2002), јер добијање одређених права треба истовремено да подразумева и лојалност мањина, поштовање државних институција, интеграцију и учешће у друштвеном животу. Реч је, дакле, о кружном процесу, односно о узајамном поштовању и међусобном признавању државе и мањинских заједница, што представља темељ стабилности већинско-мањинских односа и доброг положаја националних мањина у свакој држави.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С (2008) "Нација и интеграција: случај Србије", у: *Нација и модерно друштво, Социолошки годишњак*, Социолошко друштво Републике Српске, бр. 3, стр. 59-72.
- Connor, W. (1994) *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press.
- Драгићевић-Шешић, М и Б. Стојковић (2007) "Мултикултурализам", *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, стр. 318-323, Слио, Београд.
- Хелсиншки одбор за људска права (2004). *У сукобу са етничким идентитетом државе-националне мањине у Србији*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд.
- Месић, М. (2006) "Одређење појма мултикултурализма" у: *Мултикултурализам-друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, стр. 56-73.
- Mirga, A. i N. Georgi (2004). "Роми у XXI веку", *Роми - од заборављене до мањине у успону*, Одбор за грађанску иницијативу, Ниш. стр. 11-41.
- Радушки, Н. (2003). "Етничка слика Србије – попис 2002. године", *Миграцијске и етничке теме*, Институт за миграције и народности, Загреб, год.19, бр. 2-3, стр. 253-267.
- Радушки, Н. (2007) *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд.
- Радушки, Н. (2000) "Проблем избеглиштва у Србији као специфичан вид миграција становништва и могућа решења", *Гласник*, свеска 5, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука.
- Валдрон, Ц. (2002) "Космополитска алтернатива", *Нација, култура, грађанство*, Службени лист СРЈ, Београд. стр. 105-130.

Nada Raduski

**MULTICULTURALISM AND NATIONAL
MINORITIES IN VOJVODINA**

Summary

One of the basic characteristics of Vojvodina is multiculturalism, namely a large number of various ethnic communities mutually settled in the same region. Apart from the majority nation, numerous national minorities live there which are extremely differentiated in view of demographic development, socio-economic, historical and cultural-civilization characteristics, and by national emancipation and political organization. This paper analyzes population dynamics, ethno-demographic changes, as well as geographical distribution of the minorities which is characterized by spatial dispersion or distinct concentration and process of ethnic homogenization conditioned by numerous factors. Good inter-ethnic relations, respect of the rights of minorities, integration and loyalty of the minorities to the state in which they live are necessary for an even demographic and stable economic and political development of this region.

Key Words: multiculturalism, national minorities, ethnic structure, demographic development, Vojvodina

